

REDAKTORDAN

Fazil Qəzənfəroğlu

AXCP sədrinin

siyasi məsələlər üzrə müavini

Elçibəy haqqında yazılan bütün əsərlərin baş sözü "bütövlük" olaraq düşünülə bilər. Prinsip bütövlüyü, yol bütövlüyü. Onun bütün yaşamını yalnız "bütövlük" anlayışı içində tanımaq mümkündür. Buna görə də yazar - Ədalət Tahirzadə sizlərə təqdim olunan bu dəyərli və son dövr tariximizi yeni faktlarla zənginləşdirən əsərini "bütövlük"lə başlamış, onun qatlarını araşdırmağa çalışmışdır. Əlbəttə, burada Elçibəy obrazında təqdim olunan "bütövlüyü"ün yalnız yazar tərəfindən görünəcək qatlarından söhbət gedir. Çünki sağlığında əfsanələşmiş, "bütövlük" mücəssəməsi olan bu insan haqqında gələcəkdə də yeni qatları açmaq bilənlər tapılacaq. Bəzilərinin qeyri-standart, bəzilərinin fenomen siyasətçi kimi qiymətləndirdiyi Elçibəy əslində hələ də onu yaxından tanıyanlar üçün də çalışqan məktəb şagirdi, üsyankar tələbə, inqilabçı müəllim, siyasi dissident, daş karxanasının məhbusu, türklərin ümidi, dövlət başçısı, sürgündə yaşayan prezident... Bütün bu "bütövlük" kompleksini tamamlayan atributların içində obrazı canlanan bu insanı bütöv şəkildə tanımaq özü də cəsarət istəyən işdir. Bu baxımdan yazarın bu əsərlə son dərəcə ağır bir missiyanı üzərinə götürməsi xüsusi olaraq qeyd olunmalıdır.

Əbülfəz Elçibəyin siyasi mübarizəyə başladığı zamanı haqlı olaraq Azərbaycanda 20-ci illərdən sonra uzun illər davam etmiş "Müsavat"ın dirənişi qırıldıqdan sonra Sovet rejimi əleyhinə ilk ciddi siyasi hadisə kimi qiymətləndirirlər. Böyük öndər Rəsulzadənin milli azadlıq hərəkatındakı missiyasının davamçısı kimi təərəddüdsüz olaraq onun adı dilə gətirilir. Çünki Stalin diktaturasının vəhşəti nəticəsində Azərbaycan türklərinin aparıcı aydın təbəqəsinin ortadan qaldırılması ilə, bir növ, istiqlal mübarizəsi apara biləcək nəslin varislik əlaqəsi pozulmuşdu. Stalinin ölümündən sonra sistemin təzyiqlərinin qismən yüngülləşməsi nəticəsində bütünlükdə Sovet İttifaqı ərazisində başlayan ədəbi oyanış və dissident hərəkatının təsirləri Azərbaycanda bir az gec hiss olunmağa başlamış və Elçibəy məhz bu varisliyin bərpası işini öz üzərinə götürmüşdü.

Elçibəy hələ tələbəlik illərində yaxın çevrəsi ilə Azərbaycan türkcəsinin tətbiqində olan nöqsanları, Sovet İttifaqı tərkibində Azərbaycanın müstəmləkə statusu, ölkənin iki hissəyə bölünməsi ilə bağlı problemləri, rus şovinizminin qarşısının alınması yolları və b. məsələləri müzakirə və mübahisə predmetinə çevirərək yeni bir düşüncə sistemi yaratmaq niyyətini ortaya qoymuşdur. Universitet mühitində bəzi müəllim yoldaşları və tələbələrlə birlikdə, dövrün imkanlarını nəzərə alarsaq, heç də kiçildilməyəcək səviyyədə bir siyasi hərəkat başlatmışdır. Elçibəyin şərqşünas və tarixçi olması ona bütün Şərq aləminin problemlərini tarixi aspektdə dəyərləndirməyə imkan vermiş, gələcək siyasi platformasının rəngarəngliyi baxımından bunun çox böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Qədim zamanlardan başlayaraq türklərin və Asiyada yaşayan başqa millətlərin istiqlal mübarizəsi tarixini öyrənərək bunlardan öz ölkəsinin gələcəyinə dair nəticələr çıxarmağa çalışqan, Atatürk'dən, Əfqani'dən, Qandi'dən təsirlənərək Şərq siyasi düşüncəsinin təməl ünsürlərini və cəmiyyətin siyasi davranışlarını sistemləşdirməyə çalışmışdır. Təbii ki, ilk

nümunə olaraq da Türkiyə Cümhuriyyətinin tarixini ələ aldığına görə Atatürk siyasi şəxsiyyəti haqqında bilikləri daha çox mənimsəyərək Atatürk dövlətçilik anlayışının və pragmatizminin gələcəkdə Azərbaycan cəmiyyəti üçün də faydalı olacağı qənaətinə gəlmişdir. Başqa tərəfdən, İran dövlətinin əsarəti altında yaşayan Güney Azərbaycan türklərinin azadlıq mübarizəsinin müxtəlif dövrləri ilə tanışlıq və onun məğlub olması səbəbləri üzərində düşüncələr ona öz siyasi görüşlərini müəyyən bir sistemə salmağa imkan vermişdir. Ədalət Tahirzadə bu dəyərli araşdırması ilə bütün yuxarıda xatırladılan proseslərin xronologiyasını oxucu üçün daha anlaşqılı bir şəkildə ortaya qoymuşdur.

Əsərdən də göründüyü kimi, Elçibəyin siyasi kimliyini formalaşdıran mühit Azərbaycan Dövlət Universitetində olan tələbə və müəllim auditoriyası olmuş, burada gizli siyasi fəaliyyətin də əsasını qoymuşdur. Elçibəy o dövrdə tələbələrə "siz böyük bir millətin övladlarısınız... Azərbaycan adı sonradan verilmiş bizə. Hamımız türük və türklüyümüzlə hər zaman qürur duymalıyıq" sözləri ilə öz məfkurə manifestini açıqlamışdı. "Türk" adının işlədilməsinin ümumiyyətlə qəbul edilməz olduğu, "pantürkizm" damğasının Domokl qılıncı kimi baş üzərindən asıldığı bir dövrdə bu tezisləri bir siyasi fikir kimi cəmiyyətə təbliğ etmək əslində zaman baxımından çox böyük cəsarət tələb edən işdi və Elçibəy də belə bir missiyanın öncülü olmaq iddiası ilə gedər-gəlməz yola çıxmışdı. Məhz bu zamandan başlayaraq Elçibəyin şəxsiyyəti Sovet rejiminin yerli funksionerləri üçün təhlükəyə çevrilmişdi. Üstəlik, H.Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə bütün milli oyanış mənbələri üzərinə hücumlar artmış, Azərbaycanda tarixin saxtalaşdırılması, ictimai-siyasi həyatda milli təzahürlərin boğulması və Azərbaycanın həqiqi aydınlıqlarına qarşı mənəvi repressiya gücləndirilmişdir. Bu dalğa Əbülfəz Elçibəydən də yan keçməmiş, o zaman Azərbaycanda KQB'nin şefi işləyən rus əsilli Krasilnikov H.Əliyevin razılığını alaraq universitetdəki milli hərəkatın qarşısını almaq üçün tədbirlərə başlamış və Əbülfəz bəy başda olmaqla onlarca vətənpərvər istintaqa cəlb olunmuşdu. Nəticədə siyasi baxışlarına görə həbsxanada il yarım yatan Elçibəy əslində Azərbaycanda dissident hərəkatının da başlanğıcını qoymuşdur. Bu gün sakit günlərin prizmasından Elçibəyə qarşı ittihamlar yönəldən insanların çoxunun cəsarətin nə olduğunu anlamaları üçün tarixin bəhs etdiyimiz dövrünə nəzər salmaları olduqca vacibdir.

Ə.Tahirzadənin bu əsərində KQB müstəntiqləri tərəfindən Elçibəyin dindirilmə səhnəsi və məhkəmə prosesi ilə yaxından tanış olmaq imkanı əldə edən və azacıq obyektivliyi olan şəxslər Elçibəy haqqında təsəvvürlərini müsbət mənada genişləndirə biləcəklər. Çünki hər kəsin qorxduğu bir zamanda cəsarət örnəyi göstərə bilən Elçibəy cəsarətin və qorxmazlığın necə olduğunu tarixə və millətə zamanında göstərə bilmişdir. Elçibəyin siyasi portreti də məhz bu nöqtədən yazılmağa başlanmalıdır. Onun haqqında yazılan donoslarda və bəzi ifadələrdə yer alan elə maraqlı məqamlarla rastlaşırsan ki, Elçibəy şəxsiyyətini öz dar düşüncə çərçivəsində görənlərə istər-istəməz acımalı olursan. 70'ci illərdə KQB üçün yazılan ifadələrin birində deyilirdi: "Əbülfəz Əliyevlə söhbətdə Güney və Quzey Azərbaycanın birləşdirilməsi, Azərbaycanın azad və müstəqil dövlətə çevrilməsi problemi bütün söhbətin əsasını təşkil edirdi. Əbülfəz Əliyev qeyd edirdi ki, ölkədə yaşayan bütün kiçik xalqlar, eləcə də Azərbaycan xalqı "rus hökuməti" tərəfindən sıxışdırılır. Odur ki, öz haqları uğrunda mübarizə aparmaq həmin xalqların birbaşa vəzifəsidir. Ə.Əliyev bu mübarizədə təşəbbüsü öz üzərinə götürürdü. O, hər kəsin

yanında and içib söz verdi ki, bütün həyatı boyu azadlıq uğrunda mübarizə edəcək, əgər məqsədinə çatmamış həlak olursa o zaman onun yerini həmməsləkləri tutacaqdır". Yəqin ki, bu fikirlərin necə reallaşdığını çağdaş oxucu üçün şərh etmək artıq bir iş olardı. Eyni zamanda 1972-ci ildə KQB müstətiqinə verilən bir ifadədə Elçibəyin bir tələbəsi ona istinadən aşağıdakıları yazırdı: "Onların (*yəni Əbülfəz Əliyev tərəfdarlarının - F.Q.*) məqsədi elə adamlar seçib hazırlamaq idi ki, o kadrlar partiya, sovet və dövlət mexanizmlərində yerləşdirilsin və 20 ildən sonra onlardan dövlət quruluşunu kökündən dəyişdirmək, Azərbaycanı müstəqilliyə qovuşdurmaq üçün istifadə etmək mümkün olsun". Həqiqətən də, 20 ildən sonra Azərbaycan müstəqilliyinə qovuşdu və bu cür kadrlara ehtiyac yarandı. Budur siyasətin anatomiyası. Əbədi Sovetlər İttifaqı şüarını bağıranların qarşısında müstəqil Azərbaycan şüarının reallaşması həqiqəti. Elçibəy fenomenini məhz bu "bütövlük"dən başqa standartlarda anlamağa çalışanlar hər zaman yanılacaqlar. Çünki Azərbaycanda onun qədər siyasi hədəfi bəlli olan ikinci bir siyasət adamı tapmaq mümkün deyil. Demişdi ki, Azərbaycan müstəqil dövlət olacaq! Bu müstəqillik qazanıldı. Demişdi ki, Azərbaycan demokratik dövlət olacaq! 6 ildir ki, çətin şərtlərə baxmayaraq demokratiya uğrunda mübarizədə addım-addım irəliləyişlər görünməkdədir. Demişdi və deyir ki, Azərbaycan vahid dövlət kimi birləşəcək! İndi bu tezisə dodaq büzənlərin 70-ci illərdə Azərbaycanın müstəqil olacağına dodaq büzənlərdən heç bir fərqi görünməməkdədir. Ancaq Bütöv Azərbaycan idealının gerçəkləşəcəyi günü gördükdən sonra Elçibəy şəxsiyyətinin böyüklüyü qarşısında düşmənləri belə səcdə edəcəklər. Yazar Elçibəy portretinin bu görüntülərini bütün çalarları ilə oxucuya anlatmağa çalışır.

Əsərdə həm partiya lideri və həm də prezident kimi Elçibəyin gördüyü işlərin bir çox məqamları oxucu üçün ilk dəfə açıqlanır. Çoxları bəzi yeni faktlarla tanış olduqdan sonra öz təsəvvürlərində daha gerçək Elçibəy obrazını yarada biləcəklər. Onu qınayanların çoxu üçün bütövlüyün indiyə qədər görünməyən bu qatları əslində müsbət mənada sürpriz olacaqdır. O, Azərbaycan Xalq hərəkatı başlayandan lider olaraq önə çıxmış və millətin düşünən insanlarının sevimlisinə çevrilmişdir. 1989'cu ildən bu günə qədər həm Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin, həm də bütövlükdə milli azadlıq hərəkatının lideri kimi öz mövqeyini qoruyub saxlaya bilmişdir. Fiziki və mənəvi təzyiqlərin burulğanında Azərbaycan siyasi həyatına gətirdiyi əxlaq anlayışı ilə hətta düşmənlərinin belə haqqında düzlük və təmizlik simvolu kimi bəhs etdiyi bir siyasi xadim imici ilə tanınmışdır. 1992-ci ildə Azərbaycan tarixində ilk dəfə xalqın azad səsverməsi və demokratik seçkilər nəticəsində ölkə prezidenti seçilmiş, bir il ərzində çətin şərtlərə baxmayaraq apardığı siyasi, iqtisadi, sosial xarakterli islahatları ilə dünya siyasət arenasında ardıcıl demokratlardan biri kimi qəbul olunmuşdur. Azərbaycan tarixində türk dilinin dövlət dili elan edilməsi, 1918-1920-ci illərdə var olmuş müstəqil Azərbaycan dövlətinin atributlarının bərpa edilməsi, latın əlifbasının tətbiq olunması, 90 minlik rus qoşununun Azərbaycandan çıxarılması və başqa tarixi hadisələr məhz islahatçı və demokrat prezident Elçibəyin iradəsi nəticəsində mümkün olmuşdur. Bu möhtəşəm işlərin faktoloji bazasını oxucular bu kitabda tapa biləcəklər.

Elçibəyin siyasi kimliyini yalnız mövcud Azərbaycan dövlətinin siyasi həyatı ilə məhdudlaşdırmaq mümkün deyildir. Onun başqa bir çox siyasi xadimlərdən ayıran cəhətlərdən biri də budur. Elçibəy həm Bütöv Azərbaycan davasının, həm də türk

xalqlarının birlik mücadiləsinin əvəzsiz və qəbulolunan lideridir. Onun siyasi şəxsiyyəti ətrafında quzeyli-güneyli Azərbaycan türkləri, həm də dünya türklüyü öz mübarizə yönünü müəyyən etməkdədir. Bir demokrat olaraq bütün insanlığa sevgi ilə yanaşan Elçibəy həm də öz millətini sevən, onun azadlığını istəyən bir siyasi lider kimi, dünyanın bütün məkanlarında yaşayan türklərin haqlarının müdafiəçisi kimi böyük nüfuz qazanmışdır, Azərbaycanda həm ölkənin daxilində, həm də xaricində fərqli siyasi coğrafiyalarda yaşayan insan kütləsinin dəstəyini və rəğbətini qazanmışdır. Ona görə də Elçibəy haqqında yazılan əsərin bütün bu konturları əhatə edə bilməsi olduqca vacibdir. Azərbaycanın son dönm tarixinin, bir növ, salnaməçisi kimi tanınan Ə.Tahirzadənin oxuculara təqdim olunan bu yeni əsəri ilə yuxarıdakı tələbi uğurla tamamladığı qənaətindeyik.

Ədalət Tahirzadənin çox ağır zəhmət tələb edən bu araşdırmasında yer alan bəzi subyektiv mülahizələrlə bu tarixi yaşayan insanların bir qismi razılaşmaya və ya başqa yozumlar ortaya qoya bilərlər. Ancaq bu məsələni qeyd etmək lazımdır ki, bu əsər Azərbaycan dövlətçilik tarixi, eləcə də elçibəyşünaslıq üçün hər zaman oxucular, siyasətçilər və elm adamları tərəfindən təməl əsərlərindən biri kimi öz layiqli qiymətini alacaqdır.

Bakı. 14 Aprel 1999

Ədalət TAHİRZADƏ

ELÇİ BƏY

"Elçiyə zaval yoxdur" fəlsəfəsinin yaradıcısı olan türklər xoş niyyətə çatmaqçün EL'in göndərdiyi kişiye - ELÇİ'yə həmişə ən yüksək hörmətlə yanaşıblar. "ELÇİ" deyəndə türkün gözləri önündə hamıdan öncə müdrik el ağsaqqalı, gələcəkdən dürlü xəbərlər verən, elin bilicisi olan ulu ozan DƏDƏ QORQUD canlanır. Dəli Qarcarları yalnız ELÇİ Dədə Qorqud yola gətirə bilərdi və bilirdi.

Azərbaycan türk nağıllarında bir ELÇİ DAŞI var. O daşın üstündə oturan hər kəsin xahiş və tələblərini bütün şahlar dinləməyə və yerinə yetirməyə borcluudu.

Ulu Tanrının göydə yaşadığına inandığına görə ona Tanrı - Tan Əri (Göy Kişisi) adı verən göytarıçı türklər Onun yerdəki insanları Öz hökm və buyruqlarıyla tanış etməkçün göndərdiyi adamları da ELÇİ adlandırıb və onlara sonsuz sevgi bəsləyib. Dahi Hüseyn Cavid bir gözəl şerində müəllimlə körpəcə türk çocuğu arasındakı söhbətdə məhz bu sevgini üzə çıxarır:

...

- Bu dünyada sənin ən çox sevdiyin

Kimdir, quzum, söylərmisin?

- Ən çox sevdiyim ilkin

O Allah ki yeri, göyü, insanları xəlq eylər.

- Sonra kimlər?

- Sonra onun göndərdiyi ELÇİLƏR.

...

ELÇİ həmişə elin ən sayılan, sözükeçən şəxsi olub və ona fəvqəladə üstünlüklər verilib. Təsadüfi deyil ki, bir dövlətdən başqasına göndərilən ELÇİ bəzən törənə biləcək qanlı müharibələrin qarşısını alıb, çox vaxt qılıncın bacarmadığını sözün gücüylə yoluna qoyub.

ELÇİ heç vaxt yalan danışmayıb. Bəzən onun üstünə Dəli Qarcarlar hücum çəksə də, onun sözlərinə inanmayanlar, gülənlər tapılsa da ELÇİ həmişə yalnız GERÇƏK SÖZÜ insanlara çatdırıb.

Əslində ELÇİ məsumluğunun ən başlıca göstəricisi də onun HAQQA, GERÇƏKLİYƏ sonsuz sədaqətidir. Bu sədaqətdən uzaqlaşan kişi ELÇİ sayıla bilməz.

ZƏRDÜŞT, XIZIR İLYAS, DƏDƏ QORQUD kimi ELÇİLƏRİN yurdu Azərbaycanda sona yetməkdə olan yüzilin başlanğıcında da böyük ELÇİLƏR yetişmişdi: SƏTTAR XAN, ŞEYX MƏHƏMMƏD XİYABANİ və MƏMMƏDƏMİN RƏSULZADƏ. Əsrin tən yarısında onların sırasına SEYİD CƏFƏR PİŞƏVƏRİ də qoşuldu. "Azərbaycan" adlı yurdun və onun çoxmilyonlu xalqının xoşbəxt gələcəyi yolunda həyatlarını qurban verən bu ELÇİLƏR elə

böyük mənəvi irs qoyub getdilər ki, hətta 70 illik qanlı kommunist rejimi də onu beyinlərdən silə bilmədi.

Yüzlümizin altmışıncı illərində Azərbaycanda yeni bir ELÇİ öz sələflərinin bayrağını qaldıraraq doğma xalqının azadlığı və xoşbəxtliyi, Azərbaycanın bütövlüyü uğrunda ölüm-dirim savaşına girişdi. O, bu yolda zindanlara atıldı, ən amansız və imansız təhqirlərə tuş gəldi, dəfələrlə döyüldü, əzildi... O, soydaşlarının YALAN adlandıraraq güldüyü HƏQİQƏT'ləri yaymaqdan qorxmadı, çəkinmədi, utanmadı. O, 20-30 il öncə dediklərinin doğruluğuna özünün gerçəkləşdirdiyi əməlləriylə hamını inandırdı. Bu, xalqımızın sonuncu ELÇİ'sidir - ƏBÜLFƏZ ELÇİBƏY!

Türklərdə ELÇİ qədər qədim bir söz də var: BƏY. Hətta ruslara da "BOQ" şəklində keçmiş bu əski türk sözü yaradılışında "Tanrı" anlamı daşıyıb. Sonralar türklər elin başçılarını, böyüklərini BƏY adlandırmağa başladılar.

Türklər təsadüfi adamı BƏY seçməzdilər. El içində ən güclü, ən ağıllı və ən yolbilən adam BƏY ola bilərdi. BƏY heç kəsdən və heç nədən qorxmaz, hamıya və hər kəsə ƏDALƏTLƏ yanaşar, öz əməllərində yalnız HAQQ'a tapınar, yalnız DOĞRU danışırdı. Ona görə də qanlı kommunistlərin Azərbaycanda ağalıq etməyə başladığı iyirminci illərdə BƏY cəmiyyətdə ən hörmətli el ağsaqqalıydı. Bu üzdən də kommunistlər ilk növbədə BƏY'i bir sinif kimi aradan götürməyi qarşılıqlı məqsəd qoydular. Ancaq onlar bunu bacarmadılar - altmışıncı illərdə Azərbaycanda BƏY yenidən meydana çıxdı. O, qədim BƏY babalarımızın BƏY əxlaqını yenidən cəmiyyətə qaytardı. Altmışıncı illərdən topluma ilk dəfə "BƏY" müraciətini o gətirdi. Həmin illərdə (elə bu gün də) öz ərəbcə adından daha çox BƏY kimi tanınan bu kişi cəmiyyəti, ətrafındakıları BƏY əxlaqla yaşamağa çağırırdı. Başqalarının bütün gücünü var-dövlət toplamağa, rüşvət almağa sərf etdiyi bir çağda o, əlindəki pulları da millətinin təbliğinə, kasıb-kusuba xərcləyir, öz halal evini ehtiyacı olan bir insana bağışlayaraq özü kirayələrdə yaşayır, el yolunda çarpışmanı şəxsi xoşbəxtlikdən üstün tuturdu.

Səksəninci illərdə Azərbaycan Xalq hərəkatıyla cəmiyyətimizdə siyasiləşmənin kütləvi dönəminə ayaq basılarkən həmin BƏY - ƏBÜLFƏZ ELÇİBƏY özünün yetişdirdiyi gənc siyasətçilər nəslinə də özünün BƏY əxlaqla dərs verdi: basdığı kəsmədi, qaçanı qovmadı, ƏXLAQ'I SİYASƏT'ə qurban vermədi! "Hər şeyin zamana ehtiyacı var" hikmətinin yaradıcısı günlük, həftəlik, aylıq, illik keçici uduşu yox, uzaq gələcəkdəki BÖYÜK HAQQ'ı üstün tutdu! O, heç zaman özünü yox, hər zaman millətini düşündü!

Bu kitab ELÇİ BƏY haqqındadır. Doğrudur, əsərimin qəhrəmanı siyasi lider və görkəmli dövlət xadimidir, ancaq o, mənimçün hər şeydən öncə ELÇİ və BƏY'dir! Bu kitabın əlyazmasını oxumuş bir çox dostlarım Azərbaycan Respublikasının prezidenti Əbülfəz Elçibəydən söhbət gedən yerdə onu sadəcə Bəy adlandırmağımı mənə irad tutublar. Ancaq diqqətli oxucu görəcək ki, əsərdəki prezident elə əsl BƏY'dir!

* * *

1997'nin yayında cəbhəçi Tofiq Seyidovla qərara gəldik ki, Əbülfəz Elçibəyin Kələkidən

dönüşü ərəfəsində təxminən 15-20 səhifəlik xüsusi buraxılış hazırlayaq. Orada Bəyin çox qısa tərcümeyi-halını, haqqında siyasi xadimlərin fikirlərini və bir neçə fonu verməyi nəzərdə tutmuşduq. Bu məqsədlə bir çox siyasi xadimlərdən Əbülfəz bəy haqqında rəylər toplamağa başladım. Çox çəkmədən - Oktyabrın sonunda Bəy Bakıya döndü və qərara aldıq ki, bu buraxılışı artıq kiçik həcmli yox, nisbətən daha geniş - kitabça şəklində hazırlayaq və oraya Əbülfəz bəylə müsahibəni və onun nisbətən geniş tərcümeyi-halını da daxil edək.

1997'nin dekabrında qardaşı Almurad bəyin evində Əbülfəz bəylə müsahibəyə başladım. Ancaq hər baxımdan bir-birimizi yaxşı başa düşdüyümüzə görə bu söhbətlər artıq jurnalist müsahibəsi olmaqdan çıxıb iki dostun, iki alimin, iki əqidədaşın fikir mübadiləsinə çevrildi və elə bilirəm ki, publisistika baxımından da uğursuz alınmadı. Eyni zamanda alın yazısını da yazmağa başladım.

Həm alınmış müsahibənin nəşrə hazırlanması, həm tərcümeyi-halın yazılması, həm də siyasi xadimlərin Bəy haqqındakı fikirlərinin toplanması bir neçə ay çəkdi. (Yeri gəlmişkən, müsahibə və Bəy haqqında rəylər ayrıca kitab şəklində nəşr ediləcək). Bu zaman sevimli dostumuz Nəcəf Nəcəfov qarşıdan Əbülfəz bəyin 60 illik yubileyinin gəldiyini xatırladaraq kiçik kitabçadansa daha sanballı yubiley nəşri ortaya qoymağı tövsiyə etdi. Onun dediyinə əməl edərək mən Bəyin geniş alın yazısı üzərində işləməyə başladım. Ancaq vaxtın darlığı üzündən tərcümeyi-halı istənilən səviyyədə hazırlamaq və kitabı Bəyin 24 İyundakı ad gününədək nəşr etmək mümkün deyildi. Artıq gecikmənin qaçılmazlığını görəndə qarşıdan prezident seçkilərinin gəldiyini nəzərə alaraq alın yazısında Əbülfəz bəyin xüsusən prezidentliyi dövrünü daha geniş, daha qabarıq işıqlandırmağı qərara aldım. Ancaq aradan müəyyən müddət keçdikdən sonra Əbülfəz bəyin 1998'in 11 Oktyabr seçkilərində iştirak etməyəcəyi bəlli oldu. Ona görə də tərcümeyi-halı tələsmədən, daha sanballı yazmağa başladım. Əbülfəz bəyin köməkçisi Oqtay Qasimovun məsləhəti də dəyərli oldu - tərcümeyi-halı yalnız Bəyin Kələkiyə gətirdiyi günədək - 18 İyun 1993 tarixinədək yazmağı qərarlaşdırdım.

Doğrudur, indiyədək hörmətli professor Kamil Vəli Nərimanoğlunun (1992) və Bəyin yaxın silahdaşı Fazil Qəzənfəroğlunun (1995) Əbülfəz bəyin tərcümeyi-halı haqqında Türkiyədə çox dəyərli kitabları nəşr edilib, xüsusən F.Qəzənfəroğlunun əsərində Elçibəyin prezidentlik dövründən də ətraflı danışılıb. Lakin hər iki kitab Türkiyədə çıxdığına və Azərbaycanın geniş oxucu kütləsinə çatmadığına görə xüsusən son illərdə aydınlaşmış xeyli yeni faktlar əsasında 1992-93'üncü illərdə baş verən ictimai-siyasi proseslərə Əbülfəz bəyin tərcümeyi-halı prizmasından baxmağa çalışdım. Bu məqsədlə o dövrün mətbuatı, özümdə saxlanılan sənədlər, həmin vaxt hakimiyyətdə olmuş adamlarla saysız-hesabsız şəxsi söhbətlərim nəticəsində nəinki prezident Əbülfəz Elçibəyin, eləcə də onun başçılıq etdiyi birillik iqtidarın yaşamını ortaya qoymağa çalışdım.

Bunu da xatırladım ki, tərcümeyi-hal yazıldıqca onu "Cümhuriyyət" qəzetində silsilə məqalələr şəklində nəşr etdirməyə başladım (12-15 İyun 1998 - 4-6 May 1999). "Cümhuriyyət"dəki çıxışlara oxucular geniş maraq göstərdilər və mənə xeyli təklif, irad və düzəlişlərini bildirdilər (qəzet variantının nəşrindən əsl məqsəd də elə buydu).

Nəticədə "Cümhuriyyət"də getməyən xeyli fakt tərcümeyi-hala əlavə edildi, bir çox faktlar dəqiqləşdirildi. Bu səbəbdən də sevimli oxucumuz qəzet variantıyla bu kitab arasında hər hansı fərq görərsə kitaba üstünlük verməlidir.

Mən "Meydan: 4 il 4 ay" kitabında Əbülfəz bəyin prezident kimi and içdiyi 16 İyun 1992 tarixində baş vermiş hadisələri təsvir etmişəm. Bu kitabın üçüncü bölümü həmin tarixdən sonrakı dövrə aiddir. Əslində bu kitabı "Meydan"ın məzmunca davamı sayıram. Ancaq "Meydan" kitabında, demək olar ki, hadisələri təsvir etməklə kifayətlənmiş, subyektiv münasibətimi bildirməməyə çalışmışdım. Ancaq "Elçi Bəy" kitabında hadisələri öz təhlil süzgəcimdən keçirməyə can atmışam. Təvazökarlıqdan nə qədər uzaq olsa da bildirim ki, özümü ən müstəqil düşüncəli müəlliflərdən sayıram və bu kitab da MƏHZ MƏNİM müstəqil düşüncələrimin məhsuludur. Doğrudur, burada yazılanların mütləq gerçəkliyinə iddia etmirəm, ancaq buradakıların hamısını HƏQİQƏT bildiyimə görə qələmə almışam. Əlbəttə, çox gözəl anlayıram ki, xüsusən Elçibəy iqtidarının devrilməsiylə bağlı çox şeylər ya hələ bəlli deyil, ya da bəlli olanların hamısını açıqlamaq ən müxtəlif səbəblərdən mümkünsüzdür. Açıqı, özümün bildiyim xeyli faktı buraya sala bilmədim, çünki onların ictimaiyyətə açıqlanması hələlik, sadəcə, yolverilməzdir.

Bu kitabın yazılışında işimi asanlaşdıran amil Əbülfəz bəyi 25 ildən artıq bir müddətdə gözəl tanımağım, onun başçılıq etdiyi iqtidarda təmsil olunmaqla həmin hakimiyyətin "mətbəx"inə yaxından bələdliyim, o zamanın ən yüksək vəzifəli dövlət adamlarıyla yaxın münasibətlərim və onlardan istənilən informasiyanı ala bilmək imkanımın olmasıdır. Ancaq oxucuya nə qədər qəribə görünsə də Elçibəy iqtidarı nümayəndələri içərisində bu kitabçun ən az informasiya aldığı şəxs... Elçibəyin özüdür. Kitabın ondan yazılmasına baxmayaraq Bəy həm xarici dövlətlərdə apardığı danışıqlar, həm ölkə daxilində baş vermiş çox mühüm proseslər və müxtəlif siyasətçilərlə şəxsi münasibətləri haqqında mənə, demək olar ki, heç nə söyləmədi. O yalnız başqa qaynaqlardan topladığım faktları təsdiq, yaxud inkar etməklə kifayətləndi. Mən bir çox hadisələrin mahiyyətini açmaqçün ondan nə qədər xahiş etsəm də Bəy yenə "hər şeyin zamana ehtiyacı var" deyərək susmağa üstünlük verdi. Yenə nə qədər qəribə görünsə də Bəy bu kitabın yalnız "Cümhuriyyət" qəzetində çap olunan hissələriylə tanışdır; o, əlyazmanın yerdə qalan hissələrini oxumaq təklifimdən də, sadəcə, imtina etdi və əsəri necə düşünürəmsə o cür də yazmağımı məsləhət gördü.

Bu əsərin əlyazması 21 Mart 1999'da tamamlansa da ondan sonra mətbuatda xüsusən 4 İyun hadisələrinin mahiyyətini açıqlayan xeyli material dərc edildi və həmin yazılardan da yararlanmalı oldum. Qeydlərimin sonunda bu kitabın ərsəyə çıxıb işıq üzü görməsində az-çox əməyi olan bütün dostlarıma: Nəcəf Nəcəfov, Mirmahmud Fəttayev, Mircəlal Yusifli, Tofiq Seyidov, Fazil Qəzənfəroğlu, Qulamhüseyn Əliyev, Oqtay Qasimov, Yadigar Məmmədli, Rəfail Zülfüqarlı, Ədalət Məmmədov (Cocu), Əli Mürsəloğlu, Allahverdi Dönməz və Aydın Kərimova, eləcə də adını çəkə bilmədiyim bir çoxlarına ən dərin təşəkkürümü yetirirəm. Bitməz-tükənməz şükürlərimlə bu əsərin başa çatmasında ən böyük yardımçım olmuş Allah-taala (c. c.) həzrətlərinədir!

2 May 1999

BÜTÖVLÜYÜN BEŞ QATINA ÖTƏRİ BAXIŞ

(Əbülfəz Elçibəyin yaşamı və portret cizgiləri)

ELÇİBƏY adı, təkrarlanmayan 7 səsin bütövlüyüdür - onların hər biri bu adda bircə yol işlənib. Bu səslərdən milyonlarca ad düzəlsə də onların təkrarlanmazlığından yalnız bircə bənzərsiz ELÇİBƏY adı yaranıb.

ELÇİBƏY ömrü, təkrarlanmayan 7 min əzabın bütövlüyüdür - onların hər biri 60 illik ömürdə bircə yol baş verib. Bu əzablarla ayrı-ayrılıqda milyonlarca adi insanın həyatında üzləşsək də onların İNSAN, ALİM və SİYASƏTŞÇİ bütövlüyündə təkrarlanmazlığından yalnız bircə bənzərsiz ELÇİBƏY taleyi yaranıb.

ELÇİBƏY fenomeni 7 mühüm keyfiyyətin bütövlüyüdür - o, Dədə Qorqudun müdrikliyini, Məhəmməd peyğəmbərin (c.ə.s.) ədalətini, Əmir Teymurun türk təəssübkeşliyini, Şah İsmayıl Xətayinin qorxmazlığını, Mövlana Füzulinin kövrəkliyini, Üzeyir bəy Hacıbəylinin mənəvi duruluğunu, Məmmədəmin Rəsulzadənin azərbaycansevərliyini özündə birləşdirir.

ELÇİBƏY deyəndə, nədənsə, həmişə gözlərim önündə nakam İsmayılın iztirablarını, Musa Nağıyev və Hacı Zeynalabdin Tağıyev ucaldığını yaşadan, düşmənlərinin yandıraraq uçurduğu, dostlarının yenidən qurub ucaldığı əzəmətli və möhtəşəm "İsmailiyyə" binası canlanır. Öndən baxanlar onu ikiqatlı, yandan baxanlar üçqatlı sanır, içinə girənlər beşqatlı olduğunu görür, beşinci qata çıxanlar daha yuxarıda - altıncı qatda çox ensiz bir pilləkanla qalxılan yerdə arxivin yerləşdiyini öyrənir, arxivə girə bilənlərin bəzisinə isə damın üstündə daha kiçik "yeddiinci" qatın da varlığı bəlli olur, ancaq onu hər kəs görə bilmir.

Azərbaycan insanı üçün ELÇİBƏY də eynən beləcədir - qıraqdan baxan adı soydaşlara onun yalnız bir, ya da iki qatı görünür, üzbəüz söhbət edənlər asanlıqla üçüncü qatına girir, işdaşları dördüncü-beşinci qatlarına bələd olur, uzun müddət onunla yoldaşlıq və dostluq edənlər isə altıncı qata - "arxiv"ə də yol tapırlar. Damın üstündəki "yeddiinci" qat isə yalnız onun özünüdür - bəlkə də buraya indiyədək heç kəs girə bilməyib.

Xoşbəxtlikdən, mən 25 il boyunca altıncı qatadək qalxa bilənlərdənəm. Ancaq altıncı qatda nələr olduğunu söyləmək hələ tezdir, ona görə də oxucumu hələlik BEŞ QATla, özü də çox ötəricə tanış edirəm.